

Μια φιλολογική ματιά σε δυο έργα του Νίκου Ψημμένου
(ένα κείμενο ποιητικό, αλλά και με έντονο φιλοσοφικό
και πολιτικό στην ευρύτερη έννοιά του χαρακτήρα,
και δυο σχετικά με αυτό δοκίμια)

*Θεοδώρα Ζωγράφου-Βώρου,
Φιλολόγος*

Γνώρισα την ποίηση του Νίκου Ψημμένου¹ όταν διάβασα το «Εν Σιατίστη», τη σύντομη συλλογή ποιημάτων του για την πατρίδα μου και δεύτερη πατρίδα του Νίκου Ψημμένου, τη Σιάτιστα. Με εξέπληξε πραγματικά ο λόγος του, γιατί το κάθε συντομότατο, επιγραμματικό θα έλεγα, ποίημα έδινε τη φυσιογνωμία του τόπου μας, γιατί με τις λέξεις του σκιαγραφούνταν, απόλυτα πειστικά, η ιστορία μας, τα πάθη και οι πόθοι των ανθρώπων και όλα αυτά χωρίς οι ποιητικές εικόνες του να είναι φωτογραφική αποτύπωση του τόπου μας, χωρίς ο λόγος του να είναι ή να γίνεται μάθημα ιστορίας. Όλα υποβάλλονταν με τις διαλεγμένες λέξεις, που λειτουργούσαν πολλαπλά στον προσεκτικό αναγνώστη.

Διάβασα και χάρηκα και άλλα ποιητικά πονήματά του. Νομίζω πως το σημαντικότερο εργαλείο της ποιητικής προσπάθειας του Νίκου Ψημμένου είναι η λέξη και ξέρω πως ανατέμνει το λόγο και ορθοτομεί.

Τώρα έχουμε δυο πρόσφατα πονήματά του, έκδοση του 2011. Το πρώτο από αυτά είναι ένα σύνολο ποιημάτων με αναφορά στο Ρήγα και το δεύτερο περιλαμβάνει δυο σύντομα δοκίμια με θέμα: το πρώτο το **Θούριο του Ρήγα** και το δεύτερο τις **απεικονίσεις του Ρήγα** (από 1824 ως το 1998) σε βιβλία της δημοτικής κύρια εκπαίδευσης και σε περιοδικά και άλλα έντυπα.

Από καιρό πολύ ήξερα το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Νίκου Ψημμένου για το Ρήγα Φεραίο καθώς και την προσπάθειά του να συγκεντρώσει εικαστικό υλικό σχετικό με την προσωπογραφία του ήρωα και ομολογώ πως με περιέργεια και ενδιαφέρον περίμενα το τι θα μας έδινε αυτή η ενασχόλησή του.

Καρπός λοιπόν αυτής της προσπάθειάς του, νομίζω, είναι τα κείμενα που ανέφερα παραπάνω. Σε αυτά τα κείμενα βρήκα και την απάντησή στην απορία που διατύπωσα. Έμαθα ότι ο Ρήγας για τους Θεσσαλούς δεν είναι απλά ένας ήρωας, ο πρόδρομος του Αγώνα μας για ελευθερία, είναι ο δικός τους Ρήγας, που δεν έπαψε να τους εμπνέει και στους νεότερους αγώνες για πατρίδα και λευτεριά. Και για το Θεσσαλό Νίκο Ψημμένο

¹ Ψημμένος Νίκος, Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

στάθηκε κάτι παραπάνω, όπως ο ίδιος ομολογεί στον Πρόλογό των **Δοκιμίων** του γράφοντας: «Τα πρώτα μου ακούσματα για τον Ρήγα ανάγονται στα χρόνια της Κατοχής. Κι αυτά τα ακούσματα σφυρηλάτησαν μέσα μου την έννοια της πατρίδας, που ακόμα διατηρώ εν εγρηγόρσει, όσο και την έννοια του χρέους απέναντί της, που ακόμα δεν έχω πλήρως εξοφλήσει». Έτσι κατάλαβα καλύτερα και το έργο του Ν. Ψημμένου.

Θα επιχειρήσω ένα φιλολογικό διάβασμα στο ποιητικό κείμενό του, που έχει και στοιχεία ιστορικά – πολιτικά - φιλοσοφικά. Και θα το διαβάσω παράλληλα με τα σχετικά δοκίμιά του.

(Το ποιητικό κείμενο, τα Δοκίμια και τον Θούριο θα τα βρείτε στο διαδίκτυο, στον ιστότοπο www.siatistanews.gr, που μας φιλοξενεί με ένα απλό κλικ στις παραπάνω υπογραμμισμένες λέξεις/τίτλους).

Είναι και τα δυο τομίδια γραφή σεβασμού κι ευγνωμοσύνης, όπως το δηλώνει και ο ίδιος ο τίτλος στη διαλεγμένη, κατά την άποψή μου, εκφορά των δυο λέξεων. Δεν είναι «**Ποιήματα για τον Ρήγα**», είναι «**Για τον Ρήγα Ποιήματα**», «**Για τον Ρήγα Δοκίμια**». Και γίνεται, νομίζω, κατανοητή η λεπτή αλλά ουσιαστική διαφορά: Για τον Ρήγα, προσφορά τιμής κι αγάπης τα ποιήματα και τα δοκίμια.

Α΄. Για τον Ρήγα Ποιήματα.

Στα **Ποιήματα** βρίσκουμε το γνώριμο ύφος του ποιητικού λόγου του Νίκου Ψημμένου .

- Λόγος απλός, καθημερινός (σπυρί σπυρί μετρούσαμε τις μέρες της σκλαβιάς) αλλά και λόγος συνταιριασμένος με φράσεις ευαγγελικές (και απελθών ουκ απήγγεζατο) και με λέξεις αρχαίες ή λόγιες (πεπτωκός, στεντόρειες φωνές).
- Λόγος υπαινικτικός, που σε βάζει σε σκέψη και αναζήτηση (π.χ. το ποίημα της σελ. 18).
- Λόγος επιγραμματικός (στων εμπορών μας το χέρι, όλα δίκικο μαχαίρι).
- Λόγος που κάνει αναγωγές, που σε παραπέμπει κάπου (π.χ. οι σελ. 34, 35 σε καταστάσεις της νεότερης ιστορίας μας) και καλεί σε προσεκτική μελέτη, για να κατανοήσεις το λόγο της συγγραφής του, να πάρεις το μήνυμα του ποιητή, ο οποίος αντλεί από τα παρελθόν, αλλά έχει στραμμένο βλέμμα και ενδιαφέρον στο παρόν κι αξιολογεί καταστάσεις.
- Λόγος επηρεασμένος από τη φιλοσοφική παιδεία του, που τον οδηγεί να επιλέγει το καίριο, να ακριβολογεί και να αναζητεί τη βαθύτερη σημασία της λέξης.

Έτσι, σε πρώτη ανάγνωση των **Ποιημάτων**, νομίζεις ότι άκουσες και κατάλαβες το λόγο του ποιητή, κατέκτησες το έργο, καθώς - ως προς το περιεχόμενο τουλάχιστο - κινείσαι σε χώρο γνωστό. Κάποιες φράσεις του όμως κι εδώ σου αντιστέκονται και σε καλούν σε προσεκτικότερη ανάγνωση και πνευματική διεργασία. Ο ποιητής δεν σου αποκαλύπτει εύκολα τα νοήματά του, σε καλεί να θυμηθείς την ιστορία, για να κατανοήσεις το λόγο του, να στοχαστεί πάνω σε μια φράση ευαγγελική, για να συλλάβεις τον υπαινιγμό του και να εκτιμήσεις πρόσωπα και πράξεις, να διαβάσεις τελικά τα **Δοκίμιά** του για τον Ρήγα, για να αποκρυπτογραφήσεις πλήρως το λόγο του.

Η δεύτερη και τρίτη - προσεκτικότερη και όχι βιαστική- ανάγνωση θα σου αποκαλύψει, εκτός από τα βαθύτερα νοήματα, και τη φυσιογνωμία του έργου και τη δομή του.

Ο τρόπος που καταχωρίζονται τα ποιήματα – το καθένα σε χωριστή σελίδα - σου δίνει αρχικά την εντύπωση, την εικόνα μιας συλλογής ανεξάρτητων, ξεχωριστών κι αυτόνομων ποιημάτων. Η απουσία όμως τίτλου στο καθένα ποίημα (μόνο στα περιεχόμενα βρίσκουμε καταχωρημένο αυτό που θα μπορούσε να θεωρηθεί τίτλος) σου υποβάλλει και την αίσθηση του ενιαίου, ενός όλου συνθεμένου με πολλή προσοχή και τάξη, και έτσι είναι. Αν ακολουθήσεις βήμα βήμα τα μέρη του – αρχή, μέση/κύριο μέρος, τέλος- θα δεις αρτιότητα δομής αλλά θα καταλάβεις και τι θέλει να πει ο ποιητής.

Ένα αυστηρό σχήμα λόγου, ο **Κύκλος**, συνέχει στέρεα το ποιητικό σύνολο. Μια ποιητική προσφώνηση στον ήρωά του: *«Ωντας φύσει φιλέλλην / επάσχισες / στο Γένος σου το πεπτωκός / ανέγερσιν να φέρεις»*, προσφώνηση που δίνει καθαρά και την προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα, είναι η αρχή της συλλογής. Ένα μήνυμα ελπιδοφόρο προς το ίδιο πρόσωπο, μήνυμα συνθεμένο με τα δικά του λόγια παρμένα από το **Θούριό** του: *« Στον Όλυμπο πετούν ακόμα οι σταυραητοί στο Μαυροβούνι μονάζουν ακόμα τίγρεις»* είναι το τέλος της.

Επίσης, αρχή και τέλος στο ποιητικό αυτό σύνολο είναι αναφορά στο παρόν. (Αρχή: στο πρώτο ποίημα παππούς και εγγονός μετρούν τις μέρες της σκλαβιάς ακούγοντας συχνά πυκνά το *«ως πότε παλικάρια»*, αλλά και φωνές με άλλους ρυθμούς τους φέρνουν μπροστά στο νέο αγώνα του λαού μας στα χρόνια της Κατοχής. – Τέλος: η μορφή κι ο ρόλος του Ρήγα στη νεότερη Ιστορία μας -ο Ρήγας πάντα παρών κι ως σήμερα- και το μήνυμα από τον ποιητή για το τώρα της πατρίδας του Ρήγα: στον Όλυμπο.....στο Μαυροβούνι...).

Στα πλαίσια αυτού του κύκλου σκιαγραφείται (ως κύριο μέρος) σύντομα και αδρομερώς μια πορεία μέσα στο παρελθόν (απώτερο και κοντινό, κάποτε πολύ κοντινό, τόσο που να μοιάζει με παρόν): η πορεία

του Ρήγα από την προετοιμασία του για τον αγώνα, στο δράμα του και στο θάνατό του. Ταυτόχρονα γίνεται και αναφορά σε εκείνους που τον άκουσαν, τον πίστεψαν σ' εκείνους που τον πρόδωσαν, τον μίσησαν, σε εκείνους που και σήμερα εκμεταλλεύονται το όνομά του, αλλά και σ' εκείνους στους οποίους ακόμα και τώρα ο Ρήγας μιλά.

Συνέπεια αυτής της δομής είναι να έχουν στο λόγο κύρια θέση η κρίση του ποιητή, οι σκέψεις του για όσα έγιναν και για όσα γίνονται και ο στοχασμός του για την ανθρώπινη συμπεριφορά τότε και τώρα, να έχει θέση η φιλοσοφική θεώρηση των όσων γίνονται, η αφήγηση και ο άμεσος σχολιασμός, για να φανεί η προσφορά του Ήρωα:

- *έσπειρες το λόγο σου/ με της φλογέρας σου το φως/κι έγινε το φώς της οδηγός/ που φτέρωσε/ κι ακόμα φτερώνει την ψυχή μας....(σελ. 13),*
- *Ο λόγος σου ...μυριόστομος αλαλαγμός/ που στους ραγιάδες ξάνοιξε / παράθυρο στον ήλιο...(σελ.14),*
- *Το τραγούδι σου /κραυγή /η κραυγή σου/ κραυγή λαού /κι ο λαός σου/ όλης της γης οι κολασμένοι (σελ.15).*

Και από τον ποιητή εξομολόγηση, αναγνώριση της επίδρασης που δέχτηκε:

- *Εκδιπλώνω/ τη σκέψη σου/κι ακούω/ το χτυποκάρδι σου ·
ψηλαφώ/ την καρδιά σου/ κι ανακαλύπτω/ την πατρίδα.... (σελ. 17)*

Η

- *Κεκοσμημένην / την εικόνα σου βλέπων / και πάλι το γόνυ μου δεν κλίνω· ίσταμαι, ως εσύ, και ψάλλω/ ύμνους ορμητικούς για την πατρίδα(σελ. 33)*

Οδηγός για την πληρέστερη κατανόηση του ποιητικού λόγου είναι η μελέτη των δοκιμίων του, κύρια του πρώτου που αναφέρεται στο **Θούριο** του Ρήγα, που, όπως ο Ν. Ψημμένος μας πληροφορεί, στην ιδιαίτερη πατρίδα του ο **Θούριος** δεν ξεχάστηκε ποτέ, ακούγεται με τους παλιούς ρυθμούς και σε δύσκολες ώρες το πολεμιστήριο αυτό σάλπισμα ήταν ζωντανός λόγος που ενέπνευσε - καθόρισε την Αντίσταση των παλικάριών απέναντι στον κατακτητή κι έδειξε πόσο το παρόν μας δεν είναι ξεκομμένο από το παρελθόν μας, πόσο παρελθόν μας συμβάλλει στη διαμόρφωση της συνείδησής μας.

Κι όταν συλλάβεις τη δομή του ποιητικού συνόλου και με τη βοήθεια των σημειώσεων και των δοκιμίων διαβάσεις τα ποιήματα και πίσω από τις γραμμές τους, τότε θα δεις πως στόχος και πρόθεση του ποιητή είναι να δείξει τι πρόσφερε η θυσία του Ρήγα στο Γένος και πόσο και σε ποιους πραγματικά το μήνυμά του είναι και σήμερα ζωντανό. Αυτό το τελευταίο ποιητικά το υπαινίσσεται, αλλά στα δοκίμιά του το αποκαλύπτει καταθέτοντας και την προσωπική μαρτυρία του για την επίδραση του σαλπίσματος του Ρήγα στους νέους αγώνες του λαού μας

(σελ.21-22 του Δοκιμίου Ερμην. Προσεγγίσεις...). Δεν αγνοεί, αντίθετα τις ξέρει και τις καταδικάζει, τις ρητορικές κενολογίες σημερινών ομιλητών (σελ.36: *Παρών στην κενολόγο ρητορική επετειακών λογυδρίων....*) την πολιτική εκμετάλλευση αξιοποίηση (;) του ονόματος του Ρήγα σε κάποιες εποχές. Ξέρει ποιους πραγματικά το κήρυγμα αυτό τούς συγκινεί: *«Πάντα παρών./Παρών στην κρυστάλλινη ματιά παιδιών σαν σ' αντικρύζουν....παρών στην κλαίουσα ψυχή όσων το χρέος τους βαρύ στο στήθος νιώθουν....»* (σελ.37).

Και σε όσους Ποταμίτες (συμπατριώτες του) έκαναν κανόνα ζωής το λόγο του ήρωά του, του Ρήγα, και «ασφυκτιούσαν για την πικρή σκλαβιά» αφιερώνει τα **Δοκίμιά** του.

Β' Για τον Ρήγα Δοκίμια :

1^ο Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στον Θούριο:

α': Ως πότε Παλικάρια

β': Των στίχων η ρητορική.

2^ο Για τη μορφή του Ρήγα:

α': Στα εξώφυλλα δυο σχολικών εγχειριδίων,

β': Στα εξώφυλλα περιοδικών εκδόσεων.

Μια προοιμιακή παρατήρηση και για τα δυο δοκίμια:

Είναι γραμμένα με πολλή γνώση, κάτι που φαίνεται όχι μόνο σε όσα ο Ν. Ψημμένος εκθέτει και υποστηρίζει αλλά και στον τρόπο και την άνεση με την οποία οργανώνει και πραγματεύεται τα θέματά του και στην πλουσιότατη βιβλιογραφική ενημέρωση που έχει και την καταχωρίζει στις υποσημειώσεις του.

Και είναι κοινός ο στόχος της συγγραφής τους, είναι να καταδείξει τη συμβολή του Ρήγα στη σφυρηλάτηση της αυτοσυνειδησίας των Ελλήνων του 19^{ου} και 20ού αι., κύρια με τον επαναστατικό λόγο του αλλά και με την αξιοποίηση της απεικόνισής της μορφής του. Στη σελ. 42 των δοκιμίων του ο Ν. Ψημμένος επισημαίνει ειδικά τη χρήση της μορφής του Ρήγα *«από την πολιτική και πνευματική ηγεσία της χώρας μας <στην προσπάθειά της > για τη δημιουργία ενός ενιαίου και κατά το δυνατόν αδιάσπαστου εθνικού όλου από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους»*.

1^ο . Στο πρώτο δοκίμιο: Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στον Θούριο:

α. Η εργασία **Ως πότε παλικάρια** είναι μια σπουδή πάνω στους 6 πρώτους στίχους του **Θούριου** του Ρήγα, του επαναστατικού άσματος

που ο πλήρης τίτλος του είναι: **«Θούριος, ήτοι ορμητικός πατριωτικός ύμνος πρώτος, εις τον ήχον: Μία προσταγή μεγάλη»**, (βλέπε την πρώτη υποσημείωση στη σελ. 13).

Ο συγγραφέας κινείται σε δυο επίπεδα λόγου, στο φιλοσοφικό και το φιλολογικό.

Στο **φιλοσοφικό λόγο** κινείται, όταν προσπαθεί να βρει το αληθινό νόημα της φράσης «ως τότε παλικάρια». Συνεκτιμώντας τη φράση με τα ερωτήματα που τη συνοδεύουν και της δίνουν νόημα σημειώνει πως δεν είναι λόγος που υποδηλώνει αδιέξοδη κατάσταση που οδηγεί στο τέλος (όπως θα έλεγε ένας υπαρξιακός φιλόσοφος), αλλά λόγος που προκαλεί και προσκαλεί τον αποδέκτη του μηνύματος, τα παλικάρια, σε απόφαση αγώνα για να αποτινάξουν το ζυγό, να επιστρέψουν στο φυσικό χώρο του κοινωνικού όντος, να ενταχθούν ξανά στην κοινωνία, στην κοινότητα, στην πατρίδα.

Είναι **λόγος φιλοσοφικός**, όταν εξετάζει και παρακολουθεί βήμα βήμα το πώς δομείται ο λόγος του Ρήγα για να είναι αποτελεσματικός (εν προκειμένω για να προκαλέσει συναισθηματική φόρτιση στα παλικάρια, ώστε να αισθανθούν κι αυτά επαναστάτες και να πάρουν απόφαση για αγώνα κατά του τυράννου) και όταν αποφαίνεται ότι ο λόγος του Ρήγα έχει καθαρότητα εννοιών και ενότητα νοημάτων, γνωρίσματα που μας επιτρέπουν να τον κατατάξουμε το **Θούριο** ποιητικά σε συγκεκριμένη μορφή ποίησης, στη στρατευμένη ποίηση.

Και είναι **λόγος φιλολογικός**, όταν, ξεκινώντας από τα γνωρίσματα της ποίησης του Ρήγα στο Θούριο, προχωρεί σε ένα σχολιασμό της στρατευμένης ποίησης, στην αναζήτηση του πραγματικού νοήματος, της ουσίας της. Στην ποίηση αυτή τον ποιητή δεν τον απασχολεί ιδιαίτερα η ποιητική έκφραση, τον ενδιαφέρει να πετύχει τον πολιτικό του στόχο, εν προκειμένω να ξεσηκώσει τα παλικάρια σε αγώνα. Απαιτούμενά της είναι: η ειλικρίνεια των λόγων της και η αμεσότητά της. Στην προσπάθειά της συχνά ο ποιητικός λόγος επικουρείται από τη μουσική, γίνεται τραγούδι. Στην ποίηση αυτή είναι ανάγκη το κάθε έργο να το βλέπουμε ιστορικά, όχι καλολογικά, για να το εκτιμήσουμε ορθά. Και αναφερόμενος στη στρατευμένη ποίηση του Ρήγα δίνει την εύστοχη παρατήρηση του Κ. Θ. Δημαρά (στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1968⁴, σελ. 174), που μπαίνω στον πειρασμό να την αντιγράψω: *«Αισθητική κρίση επάνω στο ποίημα τούτο είναι δύσκολο να γίνει· εκείνο που ενδιαφέρει είναι πως η ποίηση του Ρήγα “ατημέλητος και κυριολεκτούσα μέχρι πεζότητος”, καθώς γράφει ο Παλαμάς, ανταποκρινόταν στον σκοπό της και στις ανάγκες της εποχής της: Ο Θούριος συνεκλόνησε τον ελληνισμό και έθρεψε τις εθνικές λαχτάρες των*

Ελλήνων σ' όλο το διάστημα που χωρίζει την προσπάθεια του Ρήγα από τον Αγώνα». (υποσημ. Ν.Ψημμένου 8 στη σελ. 19).

Περισσότερα για τη στρατευμένη ποίηση μας δίνει ο Ν. Ψημμένος στην επόμενη εργασία αυτού του δοκιμίου, **Στων στίχων τη ρητορική**, σελ. 35).

Με μια τέτοια θεώρηση του έργου μπορούμε να δούμε την πραγματική αξία του **Θούριου** και του Ρήγα στο ότι «στα νεότερα χρόνια συνδιαμόρφωσε το γίνεσθαι εν όλω της ιστορίας των Ελλήνων και εν μέρει της ιστορίας άλλων βαλκανικών λαών» (σελ.20 και σημ. 12). Και προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα ο Ν. Ψημμένος αναρωτιέται «αν ο **Θούριος** (του Ρήγα) συνέβαλε στη δημιουργία του αντιστασιακού φρονήματος των Ελλήνων του 20^{ού} κυρίως αιώνα, όταν κι αυτοί βίωσαν, όπως ο Ρήγας και τα παλικάρια του, την “πικρή σκλαβιά” στα χρόνια της κατάκτησης της χώρας μας από τους πολεμοχαρείς στρατηλάτες πολιτισμένων λαών». Και συνεχίζει με την κατάθεση και προσωπικής μαρτυρίας: « Την απάντηση στο ερώτημα μας την προσφέρει η μνήμη όσων παρακολούθησαν εκ του σύνεγγυς την καθημερινότητα των ενταγμένων στην Αντίσταση νεαρών κατοίκων χωριών της Θεσσαλίας και πιο συγκεκριμένα των χωριών του Μαυροβουνίου - αλλά και η δική μου μνήμη, που διατήρησε ανεξίτηλα την εικόνα των νεαρών αυτών να υποδεικνύουν κάθε βράδυ τότε στις πλατείες και τότε στα καφενεία τη μόνη διέξοδο από το νέο αδιέξοδο του Ελληνισμού: τον αγώνα για την πάση θυσία αποτίναξη του ξένου ζυγού συμψάλλοντας πρώτα πρώτα τον **Θούριο**, τον “πρώτο ορμητικό ύμνο” του Ρήγα, του δικού τους Ρήγα, του Ρήγα που τους δίδαξε και συνεχίζει να διδάσκει σ' όλους μας πως

Κάλλιο ‘ναι μίας ώρας ελεύθερη ζωή

Παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή» (σελ. 21-22).

β. Των στίχων η ρητορική. Αντικείμενο μελέτης και στη δεύτερη αυτή εργασία του πρώτου δοκιμίου είναι πάλι ο **Θούριος**, αλλά στο σύνολό του, και τονισμένος σ' αυτήν είναι ο φιλολογικός χαρακτήρας της γραφής του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν έχει ενότητες φιλοσοφικού περιεχομένου (στη σελ. 37 μας προσφέρει μια ενότητα σχετική με τις έννοιες ελευθερία και ανελευθερία στη διαλεκτική τους σχέση να οδηγεί στο όραμα του Ρήγα). Διακρίνει τις θεματικές ενότητες του **Θούριου** (σελ. 27, σημ. 11), το θέμα τους και τη στενή ανάμεσά τους σχέση και επιμένει στην αναζήτηση και το σχολιασμό των εκφραστικών μέσων που καθιστούν το λόγο αποτελεσματικό.

Συγκεκριμένα σημειώνει ότι ο Ρήγας για την επικοινωνία του με τα παλικάρια και το ραγιά αξιοποίησε τα παρακάτω εκφραστικά μέσα:

1) «*Επέλεξε*» (σελ. 24) τον δεκατρισύλλαβο ιαμβικό στίχο των δημοτικών τραγουδιών και στους κανόνες αυτής της ποίησης του δημοτικού τραγουδιού προσάρμοσε και τη γλώσσα του. Εκφράζεται με σαφήνεια και με γνώριμες για τον κόσμο εικόνες και του ήταν εύκολο, αφού και ο ίδιος έχει βιώσει τις ίδιες με τον άλλο κόσμο καταστάσεις, και κάνει έτσι το λόγο του οικείο στον αποδέκτη του μηνύματος, τόσο που κι αυτός να τον υιοθετήσει σαν δικό του και να φερθεί ανάλογα.

2) Αξιοποίησε στοιχεία της ρητορικής, που δεν είναι άγνωστη στη στρατευμένη ποίηση. Οι επαναλήψεις και οι ρητορικές ερωτήσεις, που δεν περιμένουν απάντηση, αλλά περιγράφουν δεινά, φορτίζουν συναισθηματικά και διευκολύνουν να διατυπωθεί μια πρόταση, την οποία ο Ρήγας επιγραμματικά τη συνόψισε στο «*Κάλλιο 'ναι μίας ώρας ελεύθερη ζωή / παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή*». Και για τους αποδέκτες όλους - και για κείνους που βρίσκονταν στις ράχες, στα βουνά και για τους άλλους που προτίμησαν από την αποχώρηση τη σκλαβιά - η πρόταση αυτή έγινε σύνθημα ζωής,

3) Χρησιμοποίησε μέσο εκφραστικό πετυχημένο, που δεν αφήνει κανέναν ασυγκίνητο. Χρησιμοποίησε «*την εικόνα του καθρέφτη*», ένα τρόπο οργάνωσης, συνοπτικής παρουσίασης των δεινών της σκλαβιάς, δεινών που όλοι οι υπόδουλοι στην οθωμανική κυριαρχία βίωναν. «*Ο Σούτσος κι ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής/ Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτης είν' να δεις....*» (σελ. 31-32, υποσ. 18). Η μοίρα για όλους, απλούς ραγιάδες και αξιωματούχους, πλούσιους και φτωχούς, η ίδια, έλεος δεν υπάρχει για κανέναν και ο αγώνας είναι επιβεβλημένος για όλους.

Και όταν ο λόγος με αυτά τα μέσα λειτουργήσει για να οδηγήσει σε σύμπραξη, ο Ρήγας αλλάζει τον τόνο. Ο λόγος του γίνεται **πολιτικό μανιφέστο**, με το οποίο ξεδιπλώνει την πολιτική του σκέψη, την πολιτική του στόχευση: νόμος, πατριωτισμός, πατρίδα, αρχηγός, αναρχία κ.λπ. να είναι το ζητούμενο και όλοι με όρκο να δεσμευτούν, με όρκο «*κατά της τυραννίας και της αναρχίας*», όπως τον ονομάζει.

Οι παρατηρήσεις αυτές του Ν. Ψημμένου συνοδεύονται με πλήθος παραδειγμάτων, που δίνονται κύρια στις υποσημειώσεις του, ώστε να μη διακόπτεται για μας η ροή της σκέψης του.

Και κλείνει την εργασία του πάλι με την αναφορά στο παρόν, στη διαχρονικότητα του **Θούριου**, με σκέψεις για το πότε αυτός και με ποιους συγκεκριμένα στίχους και γιατί με αυτούς μας εκφράζει, μας εμπνέει, μας καθοδηγεί. Πολλά είναι τα παραδείγματα από το απώτερο αλλά και το πολύ πρόσφατο παρελθόν, που ο **Θούριος** γίνεται πάλι σάλπισμα αγώνα και ο Ρήγας σύμβολο και οδηγητής. Στη σελ. 35 σημειώνει: «*Γι' αυτό, άλλωστε, το όνομα του Ρήγα και ο **Θούριός** του*

επανέρχονται πάντα στη μνήμη του λαού μας σε περιόδους Κατοχής της χώρας μας από ξένους ή ντόπιους μη σεβόμενους τους νόμους του σφετεριστές της εξουσίας».

Και στη σελ. 39 κλείνει: «Γι' αυτό και όσο στους δύσκολους καιρούς του Γένους μας υπάρχουν παλικάρια και ραγιάδες, που θέτουν τέτοιου είδους ερωτήματα στον ίδιο τον εαυτό τους, τόσο ο Ρήγας Βελεστινλής θα συμπάλλει μαζί μας:

“Κάλλιο ’ναι μίας ώρας ελεύθερη ζωή,
Παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή”.

2^ο . Στο δοκίμιο «Για τη μορφή του Ρήγα» αντικείμενο μελέτης είναι οι απεικονίσεις της μορφής του Ρήγα, όπως αυτές εμφανίστηκαν από το 1824 και ως το 1998. Συλλέκτες και ερευνητές ενδιαφέρονται για τις απεικονίσεις αυτές και στόχος τους, σημειώνει ο Ν. Ψημμένος, «είναι η διακρίβωση των τρόπων ανάδειξης της δυναμικής της προσωπικότητας ενός προβεβλημένου επαναστάτη με τον χρωστήρα, τη σμίλη ή το λεπίδι του χαρακτήη..... αλλά βασικό ζητούμενο παραμένει η αποκάλυψη της συμβολής κάθε απεικόνισης ή και του συνόλου των απεικονίσεων στη σφυρηλάτηση της αυτοσυνειδησίας των Ελλήνων του 19^{ου} και 20^{ου} αι. ή με άλλα λόγια: Η χρήση της μορφής του Ρήγα στη σταθερή και βαθμιαία εντεινόμενη προσπάθεια της πολιτικής και πνευματικής ηγεσίας της χώρας μας για τη δημιουργία ενός ενιαίου και κατά το δυνατόν αδιάσπαστου εθνικού όλου από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ίδρυσης του Νεοελληνικού Κράτους». (σελ. 42)

Οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι καθοριστικές και ορατές στον τρόπο με τον οποίο και ο ίδιος εξετάζει το θέμα του.

Και κάποιες άλλες σκέψεις του όμως εξηγούν την ενασχόλησή του με την εικόνα. Ξέρει καλά τη δύναμή της. Μια εικόνα χίλιες λέξεις λέμε. Κι ο ίδιος τη χαρακτηρίζει αρωγό της μνήμης μας για τις λεπτομέρειες που κάθε απεικόνιση τονίζει και σε μας θυμίζει κάτι από την ιστορία που διδαχτήκαμε. Και στη σελίδα 52 σημειώνει για τις πληροφορίες που μας δίνουν τα αυτιά και τα μάτια: «Στην περίπτωση αυτή όλοι μας δεν θα συμφωνούσαμε μόνο πως οι “οφθαλμοί” είναι των “ώτων ακριβέστεροι μάρτυρες”, αλλά θα συμπληρώναμε πιθανότατα τη γνωστή ηρακλείτεια ρήση με τις λέξεις “και με διαρκέστερη ισχύ των όσων μας προσφέρουν”.

Με αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο ας δούμε και την πράξη: Στην πρώτη από τις δυο εργασίες αυτού του δοκιμίου σχολιάζει απεικονίσεις που χρησιμοποιήθηκαν σε βιβλία σχολικά του Δημοτικού, κινείται θα λέγαμε στο χώρο της πολιτείας, στην θεσμοθετημένη εκπαίδευση, στη

δεύτερη παρακολουθεί τη χρήση της απεικόνισης του Ρήγα από τους πολίτες ως άτομα ή ομάδες και για τους δικούς τους στόχους.

Και στις δυο περιπτώσεις ίδιο το ζητούμενο, ο ίδιος τρόπος μελέτης: το πώς δηλ. ο καλλιτέχνης εκφράζει, αποδίδει τον ήρωα και τις προθέσεις του και πώς η πολιτική και πνευματική ηγεσία ή οι ελεύθεροι ιδιώτες αξιοποιούν για τους σκοπούς τους τις απεικονίσεις. Και φυσικά ο Ν. Ψημμένος δεν παραλείπει να σου πει πως δε λείπει από τις απεικονίσεις και τη χρήση τους το πνεύμα της κυρίαρχης ιδεολογίας και πως πίσω από τη χρήση της απεικόνισης της μορφής σε προϊόντα χρηστικά ιδιωτικού ενδιαφέροντος κρύβεται και κάποιο μικροσυμφέρον των ατόμων που τη χρησιμοποιούν. Και σε προσγειώνει.

Παραθέτω και δυο άλλες παρατηρήσεις του, που μας βοηθούν να δούμε καθαρότερα το ρόλο και την αξία των απεικονίσεων της μορφής του Ρήγα και άλλων ηρώων μας, για να δούμε και τα όρια της συμβολής τους, όπου αυτή υπάρχει, και βάζουν τα πράγματα στη θέση τους.

Στη σελ.45 γράφει: *«Οι απεικονίσεις της μορφής του Ρήγα γενικά και ιδιαίτερα σε ιστορικά έργα για την Επανάσταση του '21 ή σε συνθέσεις εικαστικών πανθέων βοήθησαν και βοηθούν ασφαλώς κατά πολύ στην αναγνώρισή του ως του πρωτοστάτη στον απελευθερωτικό αγώνα των Νεοελλήνων»*.

Και παρακάτω προσθέτει (σελ. 46) *«Κάθε προϊόν με τη μορφή του Ρήγα <π.χ. νόμισμα, γραμματόσημο, τίτλος εφημερίδας, εξώφυλλα βιβλίων και περιοδικών, εμβλήματα κ.λπ.> ή και μορφής άλλων πρωτεργατών της αναγέννησης της Ελλάδας συνέβαλε αναμφίβολα και συμβάλλει ακόμη – έστω και έμμεσα- στην αφύπνιση, στη διατήρηση και την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης πολλών Νεοελλήνων»*.

Αλλά σημειώνει αλλού (σελ. 47): Οι χρήσεις της απεικόνισης της μορφής αλλά και του ποιητικού έργου του Ρήγα *«έπονται της γενικής αναγνώρισής του ως πρωτοπόρου της νεοελληνικής αναγέννησης»*, και ότι αυτό το τελευταίο, η αναγνώριση, είναι έργο του σχολείου και της οικογένειας.

Θα πρέπει να πω πως η εργασία αυτή δεν είναι από εκείνες που σχολιάζονται, γιατί σίγουρα σε τέτοια περίπτωση θα αδικηθούν, είναι από εκείνες που τις διαβάζεις και τις απολαμβάνεις. Και θα πρόσθετα: για τον εκπαιδευτικό είναι απαραίτητο βοήθημα στη διδακτική του πράξη, όταν καλείται να αξιοποιήσει την εικόνα. Η μελέτη αυτή του Νίκου Ψημμένου, ως προετοιμασία και αποτέλεσμα, γίνεται για το δάσκαλο εκπαιδευτικό ένα πρότυπο μάθημα, ευκαιρία να μάθει να διαβάζει την εικόνα και να βοηθήσει τους άλλους να τη διαβάζουν, να δει όσα μπορούν να κάνουν τη δουλειά του πιο πλούσια, πιο όμορφη, πιο ενδιαφέρουσα και ευχάριστη για τον ίδιο και τους μαθητές του.

Θα πω και δυο λόγια για τη μαστοριά του Νίκου Ψημμένου να παρουσιάζει και να διαβάσει την εικόνα. Γνωρίσαμε στην ποιητική συλλογή του «Περί Βλεμμάτων» την προσεκτική μελέτη της εικόνας και τη διεισδυτική ματιά του. Στην τωρινή εργασία του παραθέτει την εικόνα στο χαρτί, αλλά είναι αριστοτέχνης στην περιγραφή της, τόσο που να σε αποδεσμεύει από την τυπωμένη εικόνα. Απλά και μεθοδικά με το λόγο **στήνει τη μορφή του Ρήγα** καθώς και **το περιβάλλον** που ο κάθε καλλιτέχνης δημιουργεί στη σύνθεσή του και μέσα σ' αυτό εντάσσει τη μορφή του Ρήγα, για να πει όσα θέλει να πει. Με προσοχή και γνώση τεχνοκριτικού σε οδηγεί να δεις λεπτομέρειες (π.χ. σφιγμένα χείλη, αυστηρό διεισδυτικό χαμόγελο, έκφραση βλέμματος, σύμβολα κ.ά.....), να προσπαθήσεις να τις ερμηνεύσεις και σε βοηθάει να φτάσεις στα συμπεράσματά σου: π.χ. όπως ο λόγος του Ρήγα έτσι και η απεικόνιση της μορφής του γαλουχεί τη νέα γενιά προβάλλοντας το παράδειγμα· συμβάλλει, όσο είναι δυνατό, στην αφύπνιση, διατήρηση και ανάπτυξη της ιστορικής μνήμης, τελικά στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης.

Τα Δοκίμια του Ν. Ψημμένου προϋποθέτουν, όπως προείπα, μεράκι, ικανότητα διεισδυτικής ανάγνωσης ενός έργου λόγου ή εικαστικού και χάρισμα σύνθεσης σε ένα σύνολο που συνταιριάζει πολύπλευρο σχολιασμό, θεώρηση ευρύτερης καλλιτεχνικής κριτικής, ερμηνείας, αλλά πρώτα από όλα πολλή προετοιμασία για καλή γνώση του αντικειμένου. Είμαι σίγουρη πως ο Ν. Ψημμένος δούλεψε πολύ και το χάρηκε. Ξόφλησε, κατά την άποψή μου, ένα έστω μικρό μέρος από όσα χρωστά σε κείνον που του διαμόρφωσε σημαντικές πτυχές της συνειδησής του. Και ξόφλησε όχι γιατί ξανάφερε στο προσκήνιο τον επαναστατικό ύμνο του ή τις απεικονίσεις της μορφής του, αλλά γιατί έδειξε τη διαχρονικότητά του. Γιατί βοήθησε τον αναγνώστη του να μελετήσει και να δει πλευρές της ιστορίας μας που αγνοούσε, να σκεφτεί πως ο Ρήγας δεν πέθανε, έμεινε στην ψυχή του λαού, για να θυμίζει κάθε φορά το «ως τότε παλικάρια» και να είναι πάντα παρών στους αγώνες του και να είναι παρών όταν, δυστυχώς συχνά, αναρωτιόμαστε όσα ο Ν. Ψημμένος λέει και εννοεί με το ποίημά του απεθνόμενος στο Ρήγα (σελ. 35 των **Ποιημάτων**):

«Ως τότε / θα ρωτάς τα παλικάρια μας / σα να ζούνε στα βουνά;

.....

*Πού να φανταζόσουν / πως το ημίφως πια / θα'ναι το μόνο φως μας/
Και πως στους δρόμους σου / εμείς θα σπέρναμε ζιζάνια.....»*